

Romeinse goden

De Romeinse staatsreligie was vooral een sociaal verschijnsel. De cultus van goden en keizers vormde een belangrijke band in de maatschappij. Deelname aan bepaalde plechtigheden en cultushandelingen was een kwestie van conventie, traditie, en soms van politiek. Maar erin geloven was niet nodig. Dat hoefde ook niet als het ging om de mythologie: de verhalen over goden en helden waren het domein van kunst en verbeelding. Met 'religie' zoals wij het woord gebruiken had dit weinig of niets te maken. Maar geloofden de Romeinen dan niet in hun goden? Waren ze niet religieus voordat het christendom kwam?

Bij een antwoord op deze vraag wordt meestal verwezen naar de belangrijke rol van mysterie-religies en de cultus van uitheemse goden, zoals Isis, Mythras en Sol. Vooral in de eerste eeuwen van onze jaartelling groeiden zulke religieuze verschijningsvormen snel in populariteit. Het ligt het meest voor de hand dat de behoefte aan religieuze openbaring langs die wegen vorm kreeg en bevredigd werd.

In ieder geval was 'godsdiens' in religieuze zin voor de Romeinen een privé-aangelegenheid. De overheden bemoeiden zich daar in principe niet mee, tenzij de openbare orde in gevaar kwam. Helaas hebben we juist om die reden betrekkelijk weinig getuigenissen van deze *private religion*. Aan de hogere domeinen zoals de literatuur onttrekt die zich grotendeels, en al snel komen we dan uit bij materiële resten: beeldjes, graffiti, gebruiksvoorwerpen, plattegronden van huizen en straten. Voor een interpretatie ervan moeten we te rade gaan bij archeologen.

Living and Working with the Gods is een recente studie op dit gebied, van de Nederlandse archeoloog Jan Theo Bakker. In zijn boek geeft Bakker een zeer gedetailleerde inventarisatie van al het beschikbare materiaal met betrekking tot *private religion* in Ostia. Hij beperkt zich daarbij tot de periode 100-500, en tot de niet-Christelijke godsdiens. Ostia lijkt op voorhand een interessante keuze. Het was in de oudheid de havenstad van Rome, en zoals bij alle havensteden kunnen we er meer 'geïmporteerde' cultussen verwachten. Bovendien zijn naar verhouding veel gebouwen gericht op 'privé-sectoren' als handel, nijverheid en kleine commercie. Tenslotte is er ook nu een redelijk beeld te krijgen van de stad als geheel, dankzij de vrij uitgebreide resten (er zijn bijvoorbeeld alleen al zo'n 800 winkels geïdentificeerd).

Helaas valt de oogst aan met religie verbonden zaken nogal tegen. De eeuwen hebben Ostia niet bewaard onder as of lava, zoals Pompeï of Herculaneum. De stad is tot in de late oudheid bewoond en tenslotte geheel verlaten. Natuurlijk bleven toen alleen de minst waardevolle

[p. 480]

voorwerpen achter. Door deze 'negatieve selectie' is van de heidense religies bar weinig overgebleven.

Als een goed archeoloog geeft Bakker een grondig en zeer systematisch overzicht van alle soorten gebouwen, en beschrijft hij iedere vondst pijnlijk nauwkeurig. Voor dat doel zijn ook gedetailleerde catalogi van het materiaal

toegevoegd. Maar de pogingen om te differentiëren naar functie van gebouwen, of naar soorten vondsten leveren niet veel op, althans voor de niet-archeoloog. Het gebrek aan materiaal is schrijnend. Soms is er een enkel beeldje, een halve inscriptie, een stukje schildering, een graffito. Maar meestal blijft het bij nissen in muren, lege nissen. Nissen waar ooit beeldjes, of soms, in het geval van Ostia, manshoge beelden hebben gestaan.

Het lijken zóveel nissen dat je de indruk krijgt dat de gemiddelde Ostiaan in getalsmatige zin inderdaad leefde en werkte tussen de goden. Maar wat dacht hij erbij? Wat voelde hij bij zijn godenbeelden? Welke rol speelden de goden in zijn leven? Dat zijn vragen die een archeoloog tegenwoordig graag wil beantwoorden. Maar dan moeten de materiële resten genoeg aanknopingspunten bieden voor een antwoord. Wanneer voldoende materiaal ontbreekt, zoals hier, blijven de vragen staan.

Vanzelfsprekend is dit niet de schuld van de onderzoeker. Het leidt er echter wel toe dat zijn boek niet gemakkelijk een bredere kring dan die van vakgenoten zal bereiken. Toch kan ook de belangstellende lezer wel genoeg beleven aan *Living and working with the Gods*. Het genoeg bestaat dan echter niet uit het krijgen van nieuwe inzichten over antieke religiositeit. Al lezend kun je de archeoloog die het materiaal ordent als het ware op de vingers kijken. Juist door het heel concrete komen de antieke mensen bijna binnen beeld. Bijna, maar net niet: de nissen blijken leeg, de antieke goden zwijgen. Maar zo blijven ze wel onze nieuwsgierigheid prikkelen.

Het fraai uitgevoerde boek bevat ook een bijdrage van Eric M. Moormann over enkele wandschilderingen in een heiligdom in Ostia. Verder is het voorzien van catalogi, indices, bibliografie, en een honderdtal goed afgedrukte zwart-wit foto's.

□ Vincent **Hunink**

Jan Theo Bakker, *Living and Working with the Gods, Studies of Evidence for Private Religion and its Material Environment in the City of Ostia (100-500 AD)*. *Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology*, XII; ix, Amsterdam, 1994, 311 blz., 100 ill., fl. 150.